

UN EPISODI DE LA HISTORIA ESCOLAR DE BARCELONA (1759-1788)

Montserrat Ventura i Munné

La història de la instrucció popular a l'Europa occidental, després de la decadència cultural dels primers segles de l'Edat Mitjana, té el seu origen en el procés d'urbanització i expansió del comerç, a partir del segle XI, que generà noves necessitats relacionades amb l'atenció als negocis urbans i les interrelacions en un món més obert i cada cop més complex (1).

La segona fita en aquest procés l'assenyalen els moviments de renovació cultural del segle XVI. Cal citar, per tant, la influència de l'Humanisme; les novetats científiques i tècniques, entre les quals té un interès cabdal la generalització de la impremta, i finalment l'acció interessada dels dirigents de les reformes espirituals, protestants i catòlics, que impulsaren l'extensió de la instrucció elemental entre les classes populars com a mitjà per fer assumir els principis i dogmes religiosos uniformats. En el camp protestant s'hi afegia, a més, l'interès a divulgar el recurs a la lectura directa i individualitzada de les Sagrades Escripures (2). Les Esglésies perseguïen l'objectiu, no només de popularitzar una educació bàsica, sinó també d'assegurar-se'n el control. L'Església catòlica, doncs, condicionà els continguts pedagògics -doctrina cristiana en primer terme- alhora que intervenia decisivament en l'organització de la docència: competències sobre l'activitat dels mestres seglars; grans ordes religiosos dedicats a l'ensenyament -Jesuites, Escolapis i fins i tot ordes femenins com la Companyia de Maria-; escoles episcopals i parroquials. Això no va excloure, de bon segur, la corresponsabilitat dels organismes del poder civil en l'estructuració i funcionament de les institucions educatives.

La intervenció secular en l'ensenyament es feia generalment a través dels municipis, amb dotacions econòmiques destinades al funcionament d'estudis primaris, que a les ciutats podien incloure també els secundaris i a vegades els superiors. Aquestes dotacions es conver-

- 1.- Una aproximació general a la història escolar, que inclou l'època medieval, es pot veure a C. CIPOLLA, *Educación y desarrollo en Occidente*, Barcelona, 1970.
- 2.- El fenomen d'expansió de les escoles de primeres lletres a conseqüència de les circumstàncies comentades ha estat qualificat de "revolució educativa" (L. STONE. "The Educational Revolution in England, 1560-1640", *Past and Present*, nº 28, 1964, pp. 41 a 80).

ten, en ocasions, en subvencions directes a establiments religiosos, com era el cas freqüent de les Escoles Pies, i més concretament encara el dels Jesuïtes de Barcelona a partir del 1720 (3).

Al segle XVIII, la Il·lustració començà a qüestionar alguns aspectes de l'estructura, principis i funcionalitat de l'educació tal com els havia entesos i aplicats la Contrarreforma. El pensament il·lustrat dedicà una atenció especial a l'educació popular, relacionada amb els seus objectius de progrés i felicitat, amb la seva exaltació del treball i amb el valor suprem atorgat a la raó. La formulació de plantejaments pedagògics nous, entre els quals es fa destacar sempre l'obra de Rousseau, fou una de les seves aportacions importants (4). Això suposà una revalorització de l'infant i de les seves necessitats psíquiques i intel·lectuals, però sobretot posà en primer terme la formació d'adults productius, tot ressaltant, per tant, el caràcter pràctic i utilitari de l'educació. Un bon exemple, en aquest sentit, ens el proporcionen aquells que més influïren en la política del Despotisme il·lustrat de la segona meitat del s. XVIII en l'àmbit de la monarquia hispànica -Campomanes, Cabarrús, Jovellanos- i tingué també el seu reflex en iniciatives privades, com la del propi Jovellanos en crear l'"Instituto de Gijón", o d'institucions sota protecció oficial, com les Societats d'Amics del País, els Consulats o la Junta de Comerç de Barcelona, que multiplicaren fundacions acadèmiques i escoles especialitzades per a la formació de tècnics i científics, amb un caràcter fortament pragmàtic, empesos per les necessitats del moment i davant la inutilitat de l'oferta educativa tradicional (5).

Pel que fa a la instrucció elemental de les classes populars, però, quines van ser, concretament i a la pràctica, les novetats que aportà el "Segle de les llums"? Com es va manifestar l'acció de govern del Despotisme il·lustrat sobre les condicions de l'ensenyament primari i quina eficàcia demostrà? Intentarem veure tot seguit com es plantejaven aquestes qüestions, exemplificades en el cas de Barcelona a l'època del regnat de Carles III.

El tema de les escoles de primeres lletres a la Barcelona del segle XVIII ha estat tractat en diverses ocasions, inclòs a vegades en una història més general de l'organització educativa de la ciutat (6). Les escoles primàries amb exclusivitat les ha tractades Isabel de Azcárate, que ho ha fet amb la intenció de remarcar especialment la transcendència de la tasca docent de l'Església, paral·lela a la lluita per la secularització de l'ensenyament (7). Superant l'aspecte més purament organitzatiu, Josefa García Panadés ha incorporat els continguts pedagò-

- 3.- Un bon exemple del que s'ha dit sobre els ss. XVI i XVII ens l'ofereix la ciutat de Barcelona, on coincidien, d'una banda els establiments religiosos -Jesuïtes, Companyia de Maria, Seminari Tridentí-; d'altra, els mestres seglars sotmesos a la jurisdicció eclesiàstica fins l'any 1760; a més, l'Estudi General i una escola de primeres lletres amb subvenció del municipi; finalment, ja al s. XVIII, dotació als Jesuïtes amb fons públics provinents de les rendes que l'antic Consell barceloní destinava a educació. (Se'n pot obtenir una visió general, en relació amb tot el període modern, a A. JUTGLAR, "Notas para el estudio de la enseñanza en Barcelona hasta 1900", *Documentos y Estudios*, vol. XVI, Juny 1966, pp. 283-419).
- 4.- Sobre el pensament pedagògic de la Il·lustració espanyola es pot veure, M.A. GALINDO, *Tres hombres y un problema*, Madrid, 1953; també l'article de J. FORMENTIN, "Pensamiento pedagógico de la Ilustración española. Algunas figuras representativas", *Escritos del Vedat*, ni V, pp. 343 a 394.
- 5.- Com a obra general sobre la Il·lustració hispànica cal citar J.SARRAILH; *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII*, Madrid, 1979. Sobre la Junta de Comerç en matèria educativa es pot veure J. CARRERA PUJAL, *La enseñanza profesional en Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, Barcelona, 1957.
- 6.- Vegi's J. CARRERA PUJAL, *La Universidad, el Instituto, Los colegios i las escuelas de Barcelona en los siglos XVIII y XIX*, Barcelona, 1957; A. M^o ORIOL MONCANUT, *La enseñanza en Barcelona a fines del siglo XVIII*, Madrid, 1959, i A. JUTGLAR, "Notas para el estudio de la enseñanza..." (les dues últimes obres citades, molt subjectes a les aportacions de la primera).
- 7.- I. de AZCARATE RISTORI, "La enseñanza primaria en Barcelona desde 1600 a 1772". *Miscelanea Barcelonensis*, n° 5, 1964, pp. 131 a 171; "Labor docente de la Iglesia en la Ciudad de Barcelona". *Cuadernos de Arqueología...*, n° 11, 1967, pp. 61 a 107, i "La enseñanza primaria en Barcelona. La educación de la mujer", *Cuadernos de Arqueología...*, n° 12, 1968, pp. 177 a 192.

gics amb l'estudi dels llibres escolars i les reglamentacions docents (8). Finalment s'ha de dir que aspectes més parcials del tema han estat recollits a les diverses *Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*, i al Col·loqui celebrat l'any 1984 sobre Educació i Il·lustració (9). Les fonts d'informació utilitzades fins ara, a què fan referència sistemàticament tots els treballs citats, i que ens han servit així mateix en aquest cas, són els registres de la Reial Audiència, els municipals i, més secundàriament, els diocesans. La informació que en conjunt aporten permet establir sense massa dificultats el quadre general de la situació escolar de Barcelona al llarg de l'Antic Règim.

Amb anterioritat a la promulgació del Decret de Nova Planta, existia amb seguretat una escola gratuïta, patrocinada pel municipi, anomenada "l'escola del Corralet". Els seus orígens es situen cap a finals del segle XVI, tal com sembla indicar-ho la disposició del Consell de Cent de l'any 1570 sobre la construcció d'un porxo on poder-se recollir els minyons que aprenien a llegir (potser ja aleshores a càrrec de la Ciutat), i que finalment es concretà en una edificació escolar situada a la porta del carrer Sta. Anna, propera a l'Estudi General. Aquestes obres finalitzaren l'any 1597 (10). L'escola desaparegué amb la resta d'institucions educatives que havia mantingut l'antic Consell barceloní, com a conseqüència, en tal cas, de la manca de recursos econòmics del nou Ajuntament sorgit de l'aplicació del Decret de Nova Planta, i de les disposicions addicionals de l'any 1718, que limitaren considerablement la capacitat financera del municipi (11).

L'any 1613 s'havia fundat al carrer Tallers, amb dotació particular d'una obra pia, una escola administrada conjuntament pel rector de Santa Maria del Pi i la Confraria d'ollers. Aquesta perdurava encara l'any 1760, quan fou citada per l'Ajuntament en un informe tramès a l'Audiència (12).

Els orígens de la presència de mestres privats a la ciutat no és possible precisar-los, però les primeres ordinacions del cos de mestres de primeres lletres que es coneixen daten del 1657, i amb elles es constituí la Confraria de Sant Cassià sota jurisdicció episcopal (13). Aquelles foren revisades diverses vegades, fins que l'any 1760 l'Audiència n'aprova unes de noves amb les quals es constituïa el Col·legi de Mestres de Primeres Lletres, depenent des d'aleshores de la jurisdicció civil (14). Posteriorment la corporació sofrí encara modificacions, i l'any 1799 una Provisió del Reial Consell suprimí el Col·legi creat el 1760, que fou

8.- J.GARCIA PANADES, *La pedagogia catalana del antiguo régimen. (La enseñanza primaria y secundaria en Barcelona durante el siglo XVIII. Libros escolares)*, Barcelona, 1976 (tesi doctoral inèdita).

9.- A més d'articles que tracten exclusivament sobre algun aspecte de l'ensenyament a Barcelona, n'incloum també algun que s'hi refereix parcialment però no de manera marginal: B. DELGADO, "Los maestros del arte de enseñar a leer, escribir y contar de Barcelona (1657-1760)", *III Coloquio de Historia de la Educación. Educación e Ilustración*, Barcelona, 1984, pp. 406 a 417; del mateix autor, "Las Ordinaciones per la Confraternitat dels mestres de llegir, escriure i comptar de la ciutat de Barcelona" (1740)", *Perspectivas Pedagógicas*, 1981, pp. 153; F.-J. de VICENTE ALGUERO, "La "política deducativa" del Marqués de la Mina, Capitán General de Cataluña (1754-1767)", *III Coloquio de Historia de la Educación...*, pp. 344 a 352; M. PUIG, "Reglamento d'escoles de primeres lletres a Catalunya (1787-1801)", *Actes de les Setenes Jornades d'Història de l'Educació als països Catalans*, Vic, 1985, pp. 231 a 247.

10.- Vegi's *Les construccions escolars de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 1921, pp. 9 i ss.

11.- Un cop confiscades les rendes de la Ciutat, se la dotà amb un pressupost d'uns 450.000 rals de billó, aproximadament una cinquena part de l'obtingut amb els arrendaments de l'any 1712 (v. J. MERCADER, *Felip V i Catalunya*, Barcelona, 1968, p. 164).

12.- AHCB, Política y Representaciones, 1760, fol. 25v. i 26.

13.- L'Ajuntament en fa esment en el seu informe per la creació del Col·legi de Mestres (AHCB, Político y Representaciones, 1760, fol. 26). Sobre les diverses ordinacions de ka Confradia de S. Cassià, entre 1657 i 1760, vegi's B. DELGADO, "Los maestros del arte..."

14.- ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. *00, 17600, fol. 150v. a 156v.

substituït pel “Real Colegio Académico de Primeras Letras”. La fundació del nou “Colegio Académico”, fet a imatge del que existia a Madrid des de l’any 1780, responia a la pretensió d’exercir un control més eficaç i garantir uns mínims acceptables en les aptituds docents d’aquells que pretenien accedir a la professió (15).

En aprovar-se les ordinacions del 1760, hi havia a Barcelona:

- 15 mestres amb llicència per ensenyar doctrina cristiana, de llegir, escriure i comptar (11 pertanyien a l’antiga Confraria de Sant Cassià i tenien llicència del bisbe, i 4 exercien amb llicència de l’autoritat civil).
- 1 mestre amb llicència de l’Audiència però sense exercir.
- 4 fills de mestres, sense escola pròpia encara per ser menors.
- 1 mestre que ensenyava només doctrina i de llegir (16).

Cada un d’ells tenia el seu propi estudi o “escola pública de primeres lletres”, generalment al mateix domicili i mantinguda amb la paga que rebien dels alumnes. El qualificatiu d’“escola pública” no tenia aleshores el mateix significat que se li dona ara, ja que en aquells moments equivalia al fet de poder practicar públicament el magisteri amb el permís de l’autoritat competent, però sense que això hagués de suposar necessàriament cap mena de suport material per part d’aquella.

Les ordinacions aprovades per l’Audiència establien el nombre d’escoles en un òptim de 24 (17). Sembla, però, que va costar de completar el límit fixat, ja que un any després l’Ajuntament reconeixia que n’hi havia només 13 funcionant, de 18 llicències atorgades, i encara set anys més tard, el 1778, informava novament que el total d’escoles en actiu era realment de 21 (18).

Sobre els centres religiosos dedicats a la instrucció elemental, J. Carrera Pujal cita vuit convents que a principis de segle XVIII tenien aules obertes d’ensenyament primari, secundari i superior, a més dels Jesuïtes, i que en conjunt assumien un paper de suplència de la Universitat, particularment aquests últims (19). Una afirmació general d’aquest tipus té, certament, poc valor, i encara acceptant-la com a verídica es pot assegurar que, exceptuant els Jesuïtes, la seva pràctica docent s’hauria extingit a la primera meitat de segle, si més no pel que fa a les primeres lletres. Així ho demostra el que set d’aquells convents, més uns altres tres, fossin els que escollí el bisbe Climent, l’any 1767, per obrir-hi deu escoles gratuïtes destinades, d’acord amb les seves pròpies declaracions, als nens de famílies pobres de la ciutat, “... que van perduts per eixos carrers, y que, faltats de instrucció en sos primers anys, neixen, viuen y moren en la mes deplorable ignorancia de veritats de nostra Santa Fe...”, perquè, argumentava ell mateix, “... en esta Ciutat no hi ha al present altras escolas, que las de alguns Mestres particulars que ensenyen als que poden satisfacerlos son treball...” (20). Superada la

15.- Sobre les vicissituds entorn del “Real Colegio Académico de Primeras Letras”, vegi’s I. de AZCARATE, “Labor docente de la Iglesia...” pp. 66 i ss.

16.- AHCB, Político y Representaciones, 1760, fol. 25.

17.- Els mestres, en el seu projecte d’ordinacions parlaven d’un nombre de 16 escoles (igual al total de mestres amb llicència aleshores). L’Ajuntament, però, en proposà 24, per considerar que 16 eren insuficients per cobrir les necessitats de la ciutat (AHCB, Político y Representaciones, 1760, fol. 132).

18.- AHCB, Político y Representaciones, 1760, fol. 458v. i 1778, fol. 515.

19.- J. CARRERA PUJAL, *La Universidad...*, p. 9, Els convents citats són: Dominics, Benediccions de S. Pau, Mercedaris, Franciscans, Carmelites Calçats, Trinitaris Calçats, Agustins Calçats i Clergues Menors.

20.- Sobre el bisbe Climent es pot veure F. TORT, *El obispo de Barcelona Josep Climent i Aivinent, Barcelona, 1978*. L’Edicte anunciant públicament la creació de les escoles (26. VI. 1767), a ADB, Communió, 1765-1767, fol. 486. Els convents eren els citats a la nota anterior, excepte Benedictins de S. Pau i més Sant Gaietà, Sant Francesc de Paula i Bonsuccés.

dura oposició que exerciren d' immediat els mestres del Col·legi de Sant Cassià, amb resolució de l'Audiència favorable a la iniciativa episcopal (21), les deu escoles pogueren sobreviure amb seguretat fins a l'any 1778, però la seva història posterior és força més confosa (sembla que foren tancades i tornades a reobrir en un parell d'ocasions més) (22).

En l'hora de puntualitzar que les escoles de primeres lletres de què hem parlat fins ara, les úniques oficialment reconegudes, eren sempre destinades als nens -si s'hi esmonyia alguna nena, aquesta no ha quedat documentada-, i els professionals de l'ensenyança eren reconeguts només entre els "mestres de minyons". L'atenció cap a l'educació de les nenes per part de les institucions de govern, ja fossin centrals o locals, era absolutament marginal i se la reconeixia solament -quan es feia- en el seu contingut moral -bons costums, doctrina cristiana- i manualitats pròpies del sexe -costura, punt, brodat, etc.-. En últim terme, i sovint com activitat opcional voluntària, lectura i algunes nocions d'escriptura (23). Aquest tipus d'ensenyament, sense cap reglamentació oficial fins a finals del segle, era confiat a les "mestres de costura" (probablement moltes d'elles no sabien de llegir ni escriure) o a institucions religioses. A Barcelona, alguns beateris es dedicaven a l'educació de les nenes des d'aquest punt de vista, però la institució de l'època per excel·lència fou el Monestir de l'Ensenyança de la Companyia de Maria, d'origen francès, establert a la ciutat l'any 1650, i on l'atenció per la lectura i l'escriptura possiblement tenia una importància privilegiada en el seu programa educatiu, si el comparem amb el que era la tònica més normal de l'època. Aquesta situació va romandre inalterada pràcticament al llarg de tot el segle XVIII, i només cap a finals de la centúria van començar a sentir-se veus de renovació (24).

A totes aquestes escoles de les quals en tenim notícia oficial, caldria afegir-hi els preceptors particulars que, sens dubte, es feien càrrec dels infants de l'aristocràcia i de les principals famílies burgeses, i encara probablement altres mestres que exercien sense llicència, particularment pel que fa a l'ensenyança femenina (25). Aquesta part de l'activitat educativa, que escapa del control institucional, és molt possible que no vagi a tenir més que una incidència menor, però no es pot oblidar que existia en la mesura que actuava com un complement d'aquells que exercien amb el vist-i-plau de l'autoritat.

Durant el segle XVIII, els governants hispànics es van ocupar diverses vegades dels mestres de primeres lletres, en un intent de normalitzar la professió del magisteri, principalment les condicions d'accés i l'estatut sòcio-professional, aquest últim des de la perspectiva

21.- ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 807, 1767, fols. 24v.-242, i reg. 812, 1772, fols. 144 a 171.

22.- L'any 1777, la Junta de Govern aconsellava tancar les escoles, perquè la majoria de nens que hi assistien eren de famílies acomodades, malgrat la intenció inicial de destinar-les a nens pobres. Aquesta situació havia motivat la decadència de les 24 escoles del Col·legi de mestres (ACA, Juanta de gobierno, lfg. 329, 1777-1778). Tots els autors coincideixen a dir que les escoles dels convents foren tancades l'any 1778 (vegi's F. TORT, *El obispo de Barcelona...*, p. 86). L'any 1801, els Prohoms dels Gremis de Barcelona fan arribar una protesta al Rei pel tancament de les escoles religioses, i el 1803 l'Ajuntament demana al bisbe Díaz de Valdés que acceleri la seva reapertura (v. I. de AZCARATE, "Labor docente de la Iglesia...", pp. 88 a 91 i 99).

23.- Atítol il·lustratiu del que acabem de dir, vegi's F. de ZAMORA, *Reglamento para las escuelas de niñas de los ocho barrios del Quartel Quinto de la ciudad de Barcelona*, Barcelona (1986), i la *Instrucción civil y política que han de dar las maestras a las niñas que concurren a las escuelas establecidas en el Quartel Quinto de la ciudad de Barcelona* (és complement del *reglamento...*). Sobre la legislació de Carles III, vegi's *Novísima Recopilación de las Leyes Españolas*, Madrid, 1872, llibre VIII, títol I, lleis IX i X, pp. 8 a 11.

24.- V.I. de AZCARATE, "La enseñanza primaria...La educación de la mujer..."

25.- Immediatament després que foren publicades les ordinacions del col·legi, uns quants individus que practicaven l'ensenyament sense llicència es verien apressats pels Còsuls d'aquell Col·legi per tal que abandonessin l'ensenyança (AHC B, Político, real y Decretos, 1761-1762, fols. 114 i 118, i Político y Representaciones, 1760-1761, fol. 451 a 460). Sobre les mestres de nenes, v. F. de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en cataluña*, Barcelona, 1973.

més purament pròpia de l'antic règim. Així, sancionaren la seva estructura gremialista, amb el reconeixement de prerrogatives especials a la "Hermandad de San Casiano" de Madrid, a la qual se li concediren atribucions sobre l'aprovació d'exàmens als aspirants de tot el territori del regne, amb la intenció de centralitzar aquestes competències, que normalment eren exercides a nivell local. A més, concediren privilegis i exempcions a tots els que gaudissin de la corresponent llicència per la pràctica del magisteri, assimilant-los als professionals de les "Arts liberals".

Felip V i Ferran VI limitaren el contingut de llurs disposicions estrictament a allò que feia referència a l'ofici i en els termes que acabem d'exposar. Sense abandonar els postulats tradicionals, a l'època de Carles III s'observen algunes novetats en matèria d'educació, principalment en la seva manifesta intenció d'intervenir en la fixació dels continguts pedagògics, així com en l'interès per conèixer l'estat de l'ensenyament arreu dels seus territoris i instrumentar mitjans per ampliar i millorar l'oferta educativa (26). De l'actuació del govern de Carles III en destaquem tres factors determinants. En primer lloc l'interès uniformitzador, expressat en l'establiment d'uns criteris comuns sobre matèries i llibres escolars, i en l'obligatorietat del castellà com a llengua docent (27). Segon, la política regalista, que significà voluntat de control sobre les institucions educatives, i que originà una actitud contrària a la pràctica de la docència per part dels religiosos -que no als continguts de la fe cristiana-, la manifestació més rotunda de la qual fou l'expulsió dels Jesuïtes (28). Finalment, la influència del pensament il·lustrat dels seus governants, perfectament expressat, pel que fa al tema de la instrucció popular, en els *Discursos* de Campomanes sobre la indústria i l'educació dels artesans (29).

Les mesures de govern i disposicions legals actuaven sobre realitats diverses, malgrat les característiques comunes pròpies de l'època. Aquí, doncs, cal reprendre el tema concret de les condicions de l'ensenyament a Barcelona a la segona meitat del segle XVIII.

L'any 1759 es produí la novetat de ser sostreta a l'autoritat eclesiàstica la competència sobre la concessió dels permisos a aquells que volien establir escola de primeres lletres. A l'Església se li reservaven atribucions en matèria de moral i fe: havia d'expedir els certificats de "bona conducta" i examinar de doctrina cristiana els aspirants (30). Aquest repartiment de responsabilitats, en què l'Audiència es reservava l'última paraula, va ser recollit i sancionat en els estatuts del nou Col·legi de Mestres de Primeres Lletres, aprovats per l'autoritat civil l'any 1760, com ja s'ha dit. Aquest fou un acte perfectament coherent amb la línia de la política cultural i religiosa del Despostisme il·lustrat; d'altra banda no representà res més que l'assimilació dels mestres de Barcelona a la situació reconeguda ja des del segle XVII per als que exercien a Madrid, els quals des d'aleshores estaven sota la jurisdicció directa del Consell de Castella (31).

26.- Al llibre VIII, títols 1er. de la *Novísima Recopilación* s'hi troba recollida la legislació sobre ensenyament, dels Borbons de s. XVIII. Es pot veure també L. Luzuriaga, *Documentos para la historia escolar de España*, Madrid, 1916, vol. I.

27.- Sobre llibres escolars i les matèries que han de tractar, beure cap. X de la Provisió de l'11.7.1771 (AHCB, Político, Real y Decretos, 1771, fol. 259 a 262). Pel que fa a l'obligatorietat del castellà a l'ensenyament, vegi's Cédula de 23.6.1768 (ADB, *Communium*, 1768-1771, fols. 133 a 136).

28.- Provisió de 21.10.1767 "... para reintegrar a los maestros, y preceptores seculares en la enseñanza de las primeras letras, gramática y rethorica", on s'expressa la conveniència que l'ensenyament estigui a mans de mestres seculars i no d'ordes religiosos (AHCB, Político, Real y Decretos, 1767, fol. 137).

29.- Sobre el "Discurso practico de la Industria Popular" es pot veure AHCB, Político, Real y Decretos, 1774, fol. La resposta de l'Ajuntament, a Político y Representaciones, 1776, fol. 60 a 106.

30.- ACA, Reial Audiència, Consultes, ref. B12, 1772, fol. 158.

31.- Sembla que a les primeres ordinacions de la "Hermandad de San Casiano", de l'any 1642, aprovades per Felip IV, ja se lo reconeixien aquestes atribucions (v. M. B. COSSIO, *La enseñanza primaria en España*, Madrid, 1915, 20).

No és estrany, però, que l'autoritat eclesiàstica mostrés la seva disconformitat i interès a recuperar el terreny perdut. Primer, plantejant directament un conflicte jurídic, que el Jutge de Contencions sentencià a favor de l'Audiència el 20 de setembre del 1759. Després, resistint-se a facilitar els certificats d'idoneïtat en conducta i doctrina cristiana (32). I finalment amb la intervenció decidida del bisbe filojansenista Climent, que amb el seu zel per defensar la puresa de la fe i les seves manifestacions externes, així com per la responsabilitat inexcusable i insubstituïble de l'Església en la formació de bons ciutadans cristians, va llençar la iniciativa, l'any 1767, d'obrir les escoles gratuïtes de primeres lletres a deu convents de la ciutat, iniciativa que obtingué el vist-i-plau de l'Audiència i del Rei, i la més dura reacció per part del Col·legi de Mestres (33).

L'aprovació l'obtingué Climent, emparat en els arguments sobre l'estat d'abandó en què es trobaven una bona part des nens de la ciutat, probablement certs si tenim en compte les característiques de Barcelona en aquella època, és a dir, tractant-se d'una aglomeració urbana sota els efectes d'una incipient industrialització. A més, cal tenir present l'interès que hi devia haver entre les autoritats responsables de la recent expulsió dels Jesuïtes, a apaivagar la commoció ciutadana que podia haver causat aquell fet i compensar-lo d'alguna manera, tot i que no sembla que aquell Orde hagués tingut a Barcelona un pes massa decisiu en l'ensenyament de les primeres lletres. Així ho entenia l'Ajuntament quan va expedir un informe a l'Audiència el 24 d'abril del 1771: "... pero como fundó Su Ilma. la representación en los pocos, que tenía entendido había en esta Ciudad dedicados al Estudio con lo demás, que expresó en su Edicto, era consequente el Rl. aprecio, que manifestó S.M. del establecimiento de las citadas Escuelas, porque no se hallasse menos la enseñanza, que tenían los Regulares expulsos..." (34).

L'actitud del bisbe anà més enllà encara, volent recuperar la part del control perdut sobre els mestres seglars. En primer lloc pretengué convocar-los a exàmens periòdics de doctrina cristiana, i a més modificà el tipus de certificat que s'estenia als aspirants, en termes que induïen a interpretacions equívokes quant a voler-se atribuir novament la facultat d'atorgar llicències (35).

L'actuació de l'autoritat eclesiàstica atacava, sens dubte, els privilegis corporatius dels mestres del Col·legi i feia perillar llur estabilitat econòmica, en qüestionar-los les prerrogatives gremials amb voluntat monopolista, i en presentar-los una competència "deslleial" com era l'oferta d'instrucció gratuïta per a tothom que s'hi volgués acollir. Cal dir que els mestres del Col·legi tenien l'obligació estatutària d'ensenyar gratuïtament a tots aquells que justificuessin ser pobres de solemnitat. És clar que si ells havien de viure de les pagues dels seus alumnes, mirarien de reduir al màxim el nombre dels indigents abans de posar en perill la pròpia subsistència. En canvi, però, cap disposició del bisbe contemplava la possibilitat de seleccionar els deixebles de les escoles establertes als convents per tal d'assegurar que llurs beneficiaris fossin realment els fills de les famílies pobres de la ciutat. De fet, sempre que es parlava de l'assistència a aquestes escoles es reconeixia la presència, més o menys nombrosa, de nens procedents de cases benestants (36). L'oposició del Col·legi es manifestà, d'una ban-

32.- ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 801, 1761, fol. 477.

33.- El bisbe Climent informà de l'aprovació reial de la seva iniciativa en carta de 6/8/1767, adreçada als convents on havia establert les escoles (ADB, Communium, 1765-1767, fol. 507).

34.- AHCB, Plítico y Representaciones, 1771, fol. 265. Quant al nombre d'estudiants de primeres lletres a les escoles dels Jesuïtes. se'ls en s'oposaven uns 300 (ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 812, fol. 163).

35.- Es poden comprovar aquestes diferències comparant en certificat de l'any 1761 i un altre del 1770 (AGCB, Plítico y Representaciones, 1762, fol. 25, i ADB, Gratiarum, 1769-1773, fol. 99).

36.- L'any 1772, p. e., l'Audiència en reconeixia 200, d'entre 1.500 nens assistents a les hores a aquelles escoles (ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 812, fol. 148).

da amb la negativa a sotmetre's als exàmens convocats pel bisbe (37), i de l'altra amb la presentació d'una reclamació legal que trigà cinc anys a resoldre's, fins que l'Audiència dictaminà en contra del Col·legi i a favor del manteniment de les deu escoles gratuïtes als convents (38).

En el conflicte, l'Ajuntament expressà obertament el seu recolzament als interessos gremialistes del Col·legi de Mestres, i així ho manifestà en els seus informes a l'Audiència, l'any 1771 (39). En l'actitud de l'Audiència, en canvi, s'hi pot endevinar una hostilitat implícita cap als mestres del Col·legi i la reglamentació i principis corporativistes que els regien. Això es pot observar principalment en el to emprat pel Fiscal Civil en l'informe que apareix a la resolució final del conflicte plantejat pels mestres, i també en l'afer dels exàmens de doctrina cristiana en obligar-los a presentar-s'hi (40). A més, d'aquesta manera evitava contrariar excessivament la jerarquia episcopal, sense deixar, però, de reafirmar-se en la seva pròpia autoritat, com ho demostra el pronunciament que féu sobre el tema dels certificats, desautoritzant el bisbe per al despatx de llicències (41).

Els actes legislatius i de govern de Carles III sobre ensenyament tenien a Barcelona un marc d'ampliació que, pel que hem vist, podríem qualificar de caòtic. Allò que va tenir una repercussió més directa, l'expulsió dels Jesuïtes, només va servir per desorganitzar el poc que hi havia d'organitzat, les escoles de Betlem i de Cordelles, dedicades principalment al nivell secundari -gramàtica, retòrica, poesia i una càtedra de matemàtiques que s'hi havia afegit l'any 1758- (42). Tot i que els estudis impartits a Cordelles hagin estat considerats, segurament amb raó, com a simplement "decoratius", el cert és que tots els plens posteriors encaminats a suplir-los i superar-los van resultar un fracàs (43).

L'estat en què es va mantenir l'ensenyament primari a Barcelona al final de l'Antic Règim, ens fa pensar en la nul·la transcendència, és a dir, la ineficàcia de les disposicions emanades del govern central. Així, la resposta de l'Ajuntament a la Provisió del Consell d'octubre del 1767, incloïa una proposta de reorganització de l'educació a Barcelona, que contemplava, entre altres coses, la creació d'una escola gratuïta de primeres lletres dotada amb fons públics, i es pot afirmar que no va tenir cap mena de ressò (44). De les "Cases d'ensenyança per nenes" no n'hi ha cap més notícia després de la publicació de la Cèdula d'agost del 1768, i caldrà esperar fins al 1786 per veure la institució d'escoles per noies amb protecció oficial, iniciativa de Francisco de Zamora (45). Quant a la llengua docent, el castellà s'introduí a les escoles, però sense desterrar totalment el català (46).

37.- ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 811, fols. 56 i 71.

38.- Vegi's nota 21.

39.- AHCB, Político y Representaciones, 1771, fol. 253 a 267 i 600 a 602

40.- V. Informe del Fiscal Civil a ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 812, fol. 146 a 156. Sobre els exàmens de doctrina cristiana, veure nota 37.

41.- ACA, Reial Audiència, Consultas, reg. 811, 1771, fol. 287-288.

42.- AHCB, Político y Representaciones, 1758-1759, fol. 58.

43.- V. A. JUTGLAR, "Notas para el estudio de la enseñanza...", pp. 312-313, i J.CARRERA PUJAL, *La Universidad...*, pp. 20 i ss.

44.- AHCB, Acords, 1767, fols. 569 a 633. La proposta d'escola de primeres lletres quedà enregistrada al fol. 626.

45.- Vegi's nota 23.

46.- A la qüestió de la llengua en fan referència els Ficals en el seu informe: ACA, Reial Audiència, reg. 812, 1772, fols. 155 i 163.

Certament, la preocupació pel tema de l'ensenyament als medis governamentals va ser major, durant la segona meitat del segle XVIII, del que ho havia estat mai, i va tenir una consciència molt clara de la seva utilitat pública, cosa ben pròpia del pensament il·lustrat. Però una organització coherent de l'educació no podia sorgir d'una estructura sòcio-política basada encara en la superposició de poders i jurisdiccions, i el reconeixement de privilegis jurídics, malgrat l'aplicació de mesures centralistes i regalistes per part d'una monarquia absoluta.

La situació que presentava l'ensenyament a Barcelona en aquella època era el resultat de la confrontació d'interessos particularistes divergents -gremialisme, clericalisme, regalisme- actuant sobre un mateix objecte. Això només podia ser resolt des de la perspectiva d'entendre l'educació com un servei públic, un servei a la societat amb el compromís directe de l'Estat. Els plans generals d'instrucció pública de Cabarrús i Jovellanos van ser els que més s'acostaren a aquest plantejament del problema, però cal tenir en compte que pels anys en què van elaborats es poden considerar ja pràcticament com un producte de la crisi de l'Antic Règim.